

Nyílnak-e vagy csukódnak az ajtók?

Romák Finnországban

Jobban kinyílnak-e az ajtók a romák előtt, több lehetőségük van-e finnországi roma közösség tagjainak az érvényesülésre? Ezt a kérdést tette fel egy cikkében a Helsingin Sanomat, a legolvasottabb finn napilap. A romák diszkriminációja Finnország legnagyobb emberi jogi problémája – állapította meg.

Ma Finnországban mintegy tízezer roma él – túlnyomó többségük a déli városokban. A közösség tagjai az északi állam legszegényebb állampolgárai közé tartoznak – akárcsak a többi skandináv országban. Noha a finn alkotmány tiltja a faji diszkriminációt, a mindennapi életben továbbra is érvényesülnek a kirekesztés módoszatai, amire egy jelentésében pár éve a finn szociális tárca is felhívta a figyelmet. Különösen kritikus a nők helyzete, akik többszörös (nemi és etnikai) diszkriminációt szenvednek el – veti fel a Helsingin Sanomat.

Az elmúlt évtizedekben ugyanakkor számottevő változások történtek. A roma diákok egyre inkább helytállnak az általános iskolákban, amelyekben 1989 óta tantárgyként oktatják a cigány nyelvet. A helyzet javulását jelzi az is, hogy roma képviselők tevékenykednek a helyi önkormányzatokban és városi tanácsokban, tíznél több fiatal folytat felsőfokú tanulmányokat, s igen népszerűek a roma származású zenészek is. A kedvező folyamatokat az újságban megszólaltatott Veijo Baltzar és Kiba Lumberg írók is osztják. Arra az újságírói kérdésre, hogy jobban kinyílnak-e az ajtók, mindketten igennel felelnek.

Kiba Lumberg 2004-ben megjelent *Musta perhonen* (Fekete pillangó) című regényével került a figyelem középpontjába. Az alkotás úttörő a maga nemében, hiszen a finn irodalom történetében első alkalommal fordult elő, hogy a finnországi roma közösség belülről láttatta önmagát. A mű folytatását jövő ősze ígérő író szerint a finnországi romák attitűdjei csak igen lassan változnak. A férfi és női szerepek továbbra is szigorúan kötöttek, a család és a szülők pedig gyakran még ma is a fiatalok feje fölött döntenek.

– *Csak kevesen emelkednek ki, ami kitartás és felvilágosultabb szülők nélkül szinte elképzelhetetlen* – vélekedik Kiba Lumberg. Az író – aki a főváros Kallio negyedében működteti saját galériáját – egyébként azt tervezi, hogy jövőre független jelöltként, egy baloldali pártszövetség támogatását élvezve indul a parlamenti választásokon.

Veijo Baltzar is a hagyományok, a többi között a szexualitásra és a válásra vonatkozó tabuk meghatározó szerepére hívta fel a figyelmet. A hatvanhárom éves író – regények, színdarabok, költemények,

sőt film-forgatókönyvek szerzője – a *Poltava tie* (Égett út) című első regénye megjelenésének korszakát idézte fel.

– *1968-ban még előfordult, hogy a romákat nem engedték be az éttermekbe, mára azonban megváltoztak a viszonyok. A rejtett rasszizmus ellenére az ajtók kinyílnak, már ha van elég pénz az ember zsebében* – magyarázza a származására büszke író. A cikk végén azt is megjegyzi: mi romák ugyanazt tesszük, mint a társadalom többsége – annak jóléte vagy rossz közérzete tükröződik rajtunk. Emlékezésének sajátos időszerűséget ad, hogy a nyugat-finnországi Poriban roma aktivisták egy csoportja éppen a helyi éttermek kirekesztő gyakorlata miatt emelt panaszt. A városban korábban is gyakorta megesett, hogy a romákat nem engedték be a helyi éttermekbe – azonban a bizonyítékok eddig hiányoztak. Most négy roma – tanúk kíséretében – tucatnyi éttermet tesztelt a jazzfesztiváljáról híres településen, köztük olyanokat is, ahol korábban egyáltalán nem jártak.

– *Csak annyit közöltek, hogy nem mehetnek be, mivel roma vagyok* – nyilatkozott a tapasztaltakról Dimitri Hagert aktivista, aki azt is hozzáfűzte: – *Jellemző a helyzetre, hogy múlt nyáron a sétálóutca egyik éttermében a négyéves fiamat sem szolgálták ki üdítőitallal.*

A „leleplezést” követően – az éttermek diszkriminatív eljárását sérelmezve – a csoport végül feljelentést tett a rendőrségen. A romákat érintő gondok az élet valamennyi területére kiterjednek, ami könnyen vezethet a romák marginalizálódásához, tényleges kirekesztődésükhöz a finn társadalomból – állapította meg június végén közölt jelentésében a finnországi Helsinki Bizottság.

A jogvédő szervezet évről évre közzétesz egy értékelést. Ebben legutóbb úgy fogalmazott, hogy az emberkereskedelem mellett a romák helyzetének romlása, problémáik súlyosbodása a legkomolyabb emberi jogi probléma az észak-európai országban.

Aligha meglepő, hogy az önképére sokat adó Finnországban – ahol törvények tiltják a diszkrimináció bármilyen formáját – az eset nem maradt visszhang nélkül. A Helsingin Sanomat több érintettet is megszólaltatott cikkeiben. A szállodák és éttermek érdekvédelmi szervezetének illetékese, Merja

Söderström például azt mondta, hogy az éttermeknek joguk van ugyan megválogatni vendégeiket, ám a beengedés megakadályozása csak megalapozott indok alapján történet. Az egyik ilyen ok lehet például az ünnepi öltözékre való hivatkozás. Ám ekkor sem lehet azzal érvelni, hogy egy adott kulturális közösség meghatározott ünnepi viselete nem elégíti ki az ünnepi öltözék követelményeit. Jogvédők szerint azonban az étteremtulajdonosok leggyakoribb indokál nem is ez, hanem azon érv szolgál, hogy nem tudják garantálni roma származású vendégeik biztonságát. Rendre előfordul, hogy személyi azonosítót kérnek a beengedéskor – legyen a vendég akár egy idősebb ember –, s ennek esetleges hiányára hivatkozva tagadják meg a beléptetést.

Hogy a mostani eset nem előzmények nélküli, jelzi: néhány évvel ezelőtt Helsinkiben közel hasonló „konklúzióra” jutottak emberi jogi aktivisták. Akkor négy csoport járta végig a főváros szórakozóhelyeit – s az eredmény: tizenegy feljelentés lett, amelynek folyamánként hat esetben róttak ki pénzbírságot. Unelma *Bollström*, roma származású szociális szakember ugyanakkor a mostani skandalum kapcsán arra is sietett figyelmeztetni, hogy a szórakozóhelyeken tapasztalható hátrányos megkülönböztetés csak a problémák egyik szegmense, hiszen a romák munkaerő-piaci és lakhatási helyzete ennél is drámaibb képet ölt.

RÁCZ ATTILA
(RomaPage nyomán)

Lapp kisebbség Skandináviában

Az 1919-ben függetlenné váló Finnországnak komoly presztízskérdést jelentett a számottevő létszámú (1920-ban 341 000; 1990-ben 296 700 fős), erős önazonosság-tudattal rendelkező svéd kisebbség jogainak rendezése. Így a finn alkotmány 14. cikkelye kimondja, hogy az ország nemzeti nyelve a finn és a svéd, emellett biztosítja a bíróságok és más állami hatóságok előtt a nyelvhasználat egyenlőségét, valamint a törvények, kormányhatározatok két nyelven való kiadását (22. cikkely), de még a hadseregben belül a svéd nyelv szükség szerinti vezényleti nyelvként való használatát is (75. cikkely). Ehhez kapcsolódott a Népszövetség 1921-ben meghozott genfi határozat elfogadásán alapuló, az Aaland-szigeteket érintő öngazgatási törvény.

A svéd nyelvhasználatra vonatkozó nyelvtörvényen (1922) és annak módosításain (1935, 1962, 1975) kívül azonban a két háború közötti és a II. világháborút követő évtizedekben a finn kisebbségi jogalkotás a nemzetközi folyamatokkal összhangban háttérbe szorult. Mindennek fényében nem meglepő, hogy külső politikai nyomás hiányában egészen 1973-ig a lapp kisebbség jogainak szabályozása (biztosítása) fel sem merült a finn állam részéről. Az 1973-ig terjedő időszak épp ezért a következőkben jellemezhető, minden lappok lakta országra is érvényesen:

A lappok jogi státusza Észak-Európában 1973-ig

A lapp kisebbség egyik meghatározó eleme mindig is a rénszarvastenyésztéshez kötődő nomád életmód volt. Ennek következtében a lappok életviszonyait szabályozó állami jogalkotás homlokterében – egészen a legutóbbi időkig – a gazdasági, mezőgazdasági kérdések álltak.

Az észak-európai államokban, ahol lappok élnek (Finnország, Svédország, Norvégia és az oroszországi Kola-félsziget) a történelem egyik visszatérő konfliktusa volt az őshonos, nomád lappok állattenyésztő-halászó életmódja és a folyamatosan északabbra vonuló bevándorlók letelepedett gazdálkodása közötti ellentét. Az eleinte sokkal délebbi területeken, szétszórt falvakban élő lappok a XV-XVI. századtól fogva folyamatosan egyre északabbra voltak kénytelenek költözni a nagy tömegekben érkező finn, norvég és svéd telepesek elől. A XIX. század végére a lappok lakóterülete így már az északi sarkkör magasságában állandósult. Ez a terület a Kola-félszigeten túl Finnországban Ustjoki, Enontekiö, Inari járásokat foglalja magában, északon a svédországi Kopparsbergtől egészen délig a norvégiai Sor-Trondelag megyéig terjed.

Az így kialakult – most már véglegesnek tekinthető – lakóterületek gazdálkodása közötti súrlódások vezettek el az 1800-as évek végének jogi szabályozásához. Az északi államok közül elsőként Svédország hozott törvényt 1886-ban a legelőterületek használatáról és a rénszarvastenyésztésről. Ez a törvény nem csak azért fontos, mert Finnország és Norvégia ebben az időben még messze álltak a politikai függetlenségtől és így önálló szabályozásuk nem lehetett, hanem azért is, mert ebben a törvényben jól tükröződik az északi népek a nomád népekkel szemben tanúsított társadalmi-darwinista hozzáállása. E szerint az uralkodó elmélet szerint a népek a civilizáció magasabb vagy alacsonyabb fokán állnak, ennek megfelelően magasabb rendű vagy alacsonyabb rendű életet élnek. A nomád lappokat természetesen az alacsonyabb rendű, kevésbé méltó népek közé sorolták, akiket semmiképp sem illet meg a többi északi néppel való egyenjogúság.

Ennek értelmében az 1886-os svéd rénszarvas törvény (amely az 1814-1905 között fennállt svéd-norvég unió következtében Norvégiában is érvényesült) pontosan meghatározta azokat a területeket, ahol a rénszarvastenyésztő lappok élhetnek. Az így kialakított tenyésztőterületek nagyjából megfeleltek a korábbi, ősi lapp „közigazgatási” egység, a szita (sita) területének. Azokat viszont a hagyományos társadalmi és környezeti feltételek határozták meg. A törvény rendelkezései értelmében a tenyésztőterületek falvainak vezetői feleltek minden olyan kárért, amelyet az állattenyésztéssel, illetve a nomád életmódból eredően a mezőgazdasági gazdálkodóknak okoztak. A törvény – ugyancsak a farmterelepések védelmében – korlátozta a rénszarvastenyésztéssel foglalkozó személyek foglalkozási szabadságát is, és a rénszarvastenyésztés mezőgazdasági művelésre történő felváltását hatósági engedélyhez kötötte. Törvényi szabályozás nélkül ugyan, de ehhez hasonló gyakorlat működött Finnországban is, azzal a különbséggel, hogy a rénszarvastenyésztés feladásához itt engedély nem kellett.

Finnországban egy 1932-es törvény után 1948-ban hoztak (1968-ban módosított) törvényt a rénszarvastenyésztésről. E törvény 52 tenyésztőterületre (finnül: paliskunta) osztotta a rénszarvastenyésztéssel érintett országrészt. Amellett, hogy a területek tagjainak más jövedelem kiegészítő tevékenység folytatását is megengedték, a nem-lapp egyéneknek is biztosították a paliskuntára való beköltözést, amennyiben az ilyen személyek rénszarvastenyésztéssel foglalkoztak. Általános nézet volt az északi népek körében, hogy egy lapp, azért lapp, hogy nomád életet éljen. A svéd iskolai reformról szóló 1913-as törvény például spártai körülményeket írt elő a lapp nomád iskolák tanulóinak, mondván „a hozzájuk leginkább közel álló életmódot kell élniük”.

Svédországban később, 1928-ban úgy módosították e törvényt, hogy a különböző tenyésztőterületek (lappbys) lakosságáról hivatalos nyilvántartást vezettek, amely alapján név szerint határozták meg, ki melyik tenyésztőterülethez tartozik. Ezzel sikerült elérni, hogy az északi lappokat a déli területekre telepítsék. Ezt úgy érték el, hogy a délebbi tenyésztőterület nyilvántartásába vették fel őket, ezzel is elősegítve az asszimilációjukat.

Norvégiában és Finnországban hasonló diszkriminatív módszereket alkalmaztak a jogi szabályozásban.

A második világháborút követően ismét felerősödtek az asszimilációs törekvések és Finnországban újabb hátrányos intézkedéseket léptettek életbe. Bár 1952-ben a finn kormány megbízást adott a lappok életkörülményeinek, jogainak és szükségleteinek feltérképezésére, hogy egy későbbi, rájuk vonatko-

zó jogszabályt előkészítsenek vele, az 50-es években egyre több lapp iskolát alakítottak át finn oktatási intézménnyé, tekintet nélkül arra, hogy ugyanebben az időben a lapp nyelven tanító tanárok száma növekedett. Ezek az asszimilációs törekvések Norvégiára, Svédországra is jellemzőek voltak.

A rénszarvastenyésztéshez kapcsolódó törvénykezésnek azonban nemcsak gazdasági vonatkozásai voltak. Visszatérve az 1886. évi svéd rénszarvas törvényhez, a jogszabály azt is kimondta, hogy földtulajdont a vándorló állattenyésztéssel foglalkozó lakosok nem szerezhetnek, a törvényben meghatározott tenyésztőterületeken csupán használati joguk van. Ez, a megszorító, egy alapvető emberi jogot (a tulajdonhoz való jogot illetve az őslakos népeknek a lakóterületükön lévő természeti erőforrások kiaknázásához való jogát) sértő kitétel úgy Svédországban, mint Finnországban napjainkig nem került rendezésre. A Svéd Legfelsőbb Bíróság 1981-ben, 15 évi pereskedést lezáró ítéletében sem tudott egyértelmű és a lapp közösség számára is elfogadható választ adni arra, hogy a lappok lakóterülete vajon kincstári földtulajdon, avagy az ott élő lappok tulajdonában áll-e. Az alapvető nézeteltérést a nemzetközi jogban ismert terra nullius fogalma adja. Amikor a svéd, norvég vagy finn állam ezekre a területekre is kiterjesztette joghatóságát, gyakorlatilag a lappoktól foglalták el azokat. Ennek következtében úgy a lapp szokásjog, mint napjaink lapp politikai törekvései ezeket a területeket nem tekintik terra nullius-nak. Ezt az álláspontot azonban az egyes kormányok nem szívesen fogadják el.

A probléma jogi megoldására 1992-ben Finnországban külön bizottságot állítottak fel és Norvégiában is külön bizottság foglalkozik a kérdéssel, ám az elmúlt évek alatt egyiknek sem sikerült még tartós eredményt felmutatnia.

A legnagyobb lélekszámú lapp kisebbség Norvégiában él (az összesen közel 70 ezer lapp közül mintegy 35 ezren). A lappok nemzeti igényei is a norvégiai lappok kezdeményezéseiből indultak ki. Érdeemes megemlíteni, hogy a norvég-svéd unió 1905-ös felbomlása után a svédekkel szemben táplált norvég ellenérzéseket a svéd területekről átjáró lapp közösségekre is kivetítették. 1902-től kezdve emiatt tilos volt norvégul nem beszélő személynek földet eladni. Megszüntették a lapp nyelvű oktatást, s jelentősen korlátozták a rénszarvastenyésztés területeit. Ez a durva beolvasztási politika csak a 60-as évekkel kezdett oldódni, amikor (az 1966-ban elfogadott Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának aláírása miatt is) hivatalosan elismerték a lappok saját kultúrához, saját nyelvhez való jogát. Ismét engedélyezték a lapp nyelv oktatását, új intézményeket létesítettek, mint karasjok-i lapp gyűjtemény vagy a

Dél-Trondelag megyében kialakított Lapp Múzeum és Kulturális Központ. Valójában ezek a lehetőségek adtak ismét lökést ahhoz, hogy a különböző országokban élő lappok összefogottan és egységesen próbálják meg érvényesíteni jogaikat.

A ma létező jogi keretek kialakulása Észak-Európában

A változást minden érintett országban a szinte egy időben megalakult lapp érdekképviseleti szervek hozták meg.

1972-ben Finnországban létrejött a Lapp Küldöttség, a későbbi Lapp Parlament (Sámi Ting) elődje. A Lapp Küldöttség tanácsadó testületként működött a mindenkor finn kormány mellett, véleményezhette a lapp kisebbséget, illetve a lapp lakóterületet (Sami Homeland vagy Sami Domicile Area) érintő kormányzati intézkedéseket, ám a Küldöttség végeredményben nem volt képes hatékonyan befolyásolni az állami politikát.

A finn törvényhozásban is, akárcsak a nemzetközi szervezeteknél, a 1990-es években kapott újabb lendületet a kisebbségi jogalkotás. Ennek keretében törvényt hoztak a lapp nyelvhasználatról (1991/516) és szintén 1991-ben a parlamenti törvény 52.a cikkelyének betoldásával rendelkeztek arról, hogy a lapp közösséget az őket érintő kérdésekben meg kell hallgatni. Ezután a finn parlament 1995-ben módosította az alkotmányt és annak rendelkezéseit a lappok egyenjogúságára, nyelvhasználatára (14. cikkely), illetve a lappok kulturális autonómiájára (51.a cikkely) vonatkozó kiegészítésekkel bővítette. A jogi szabályozás végül a Lapp Parlamentről (1995/974) szóló törvénnyel vált teljessé. Az egyetlen lényeges, rendezetlen kérdés azonban továbbra is a természeti erőforrások, mindenekelőtt a lapp lakóterületek földjének tulajdonjoga maradt. A finn parlament alkotmányügyi bizottsága külön szakértői bizottság felállítását kezdeményezte 1992-ben a megalapozott döntés előkészítésére, azonban konkrét eredmény még nem született.

Norvégiában, ahol a legerősebb és legtevékenyebb lapp közösség él, a 1970-es években nem kormányzati segédlettel, hanem komoly, önszerveződő polgárjogi mozgalommal indult útjára a lappok egyenjogúságának elérését célzó folyamat. A lappok kezdeti elégedetlenségét egy, a lapp lakóterület szívében megépítendő vízi erőmű terve váltotta ki. Az építkezés elleni politikai demonstrációk hatására döntött úgy a norvég kormány 1980-ban, hogy megalapítja a Lapp Jogok Bizottságát. A Bizottság 1984-ben jelentést készített a kormány és a parlament számára a lappok jogainak helyzetéről. A jelentés alapján 1988-ban a norvég parlament az alkotmány módosításával biztosította a lappoknak a saját kultúra és nyelv ápolásának, fejlesztésének jogát. Az alaptörvény módosításával egyidejűleg törvényjavaslatot nyújtottak be a lapp kulturális önkormányzat, a lapp parlament (Saamidiggi) létrehozásáról.

A javaslatot elfogadták és ennek alapján 1989 szeptemberében megtartották az első norvégiai lapp választásokat. E törvény értelmében a Saamidiggi jogosult minden olyan kérdésben kezdeményezéssel élni az állami hatóságoknál, amely a lappok jogait, életkörülményeit érinti és ugyanígy az állami hatóságok kötelesek, minden ezt a kört is érintő döntésük meghozatala előtt a Saamidiggi véleményét kikérni.

Több évig tartó bizonytalankodás után a norvég kormány, a Saamidiggi álláspontját is figyelembe véve 1990-ben újabb, a lapp nyelv hivatalos használatára vonatkozó törvényjavaslattal állt a parlament elé, amit az végül 1991. áprilisában fogadott el. Ez a törvény ugyan nem felel meg maradéktalanul a lappok elvárásainak, de a gyakorlat azt mutatta, hogy ennek ellenére életbelépése széles körben kedvező visszhangot váltott ki.

A nemzetközi fórumokon Svédország aktív kisebbségi politikája sokáig terhes volt a többi észak-európai állam számára. Ez többször is megmutatkozott például az ENSZ elé került, az őshonos népek jogait érintő dokumentumok vitái során is. Ennek ellenére ma már nem lehetne azt állítani, hogy Svédország vitathatatlanul az élen állna eme jogok biztosításában. A toleráns svéd hozzáállás miatt Svédország nem módosította a lappok javára alkotmányát, mert ugyan az nem nevezi meg név szerint a lapp kisebbséget, de általánosan rendelkezik arról, hogy a saját nyelv és kultúra megőrzésének joga minden etnikai kisebbséget megillet az országban. Egy lapp érdekképviseleti szerv felállításának szüksége ugyancsak korán napirendre került. A svéd kormány 1982-ben bízott meg egy szakértői bizottságot a lappok jogai és a nemzetközi jog által biztosított jogok összevetésére. A jelentés 1986-ra készült el, de végleges formájában csak 1990-ben publikálták. Többek között e jelentés valamint a norvég és finn gyakorlat alapján állították fel 1994-ben a lapp parlamentet (Sametinget). Akárcsak Finnországban vagy Norvégiában, ez az öngazgatási szervezet látja el a lappok érdekképviseletét, kulturális életének irányítását.

Svédországban azonban még mindig hiányzik nemcsak a lappok földtulajdonát rendező jogszabály, de a lapp nyelvtörvény is, dacára annak, hogy a lapp parlament mind a két kérdésre már kész javaslatokkal állt elő.

Összefoglalásként elmondható, hogy a lapp kisebbség jogainak szabályozása az általuk lakott terület nagy részén a kulturális autonómia elismert intézményével valamint a széleskörű nyelvhasználati lehetőségekkel sok, hasonlóan kis létszámú, szórvány kisebbség számára irigylésre méltó ma már. Ennek talán az is oka, hogy a fejlett jogérzékkel rendelkező skandináv államoknak nem kellett komoly ellenérzéseket leküzdeniük e kis létszámú, kitlen területeken élő, anyaországgal nem rendelkező kisebbség jogainak biztosításához. Bár amint azt a fentiek mutatják, még ez sem ment olyan könnyen.

Vizi Balázs